

INHOUD

De samenzwering	9
De executie	21
Dwangarbeider tweede categorie	27
Slapen op het biljart	30
Afscheid van mijn moeder	34
In soldatenjas, in tranen	42
Het wanhopig geblaf van honden	48
Een onheilspellende glans	58
De eenogige Adam	64
Heilige of boze geest	70
Dood van de tsaar	74
Datsja De Kozakkentuin	78
Maria's vertrek	85
Op weg met hem	95
Reizen in het geniep	101
De heimelijke ontmoeting	107
Vanka-Tanka	111
Van vlees en bloed	118
Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal	123
De kamervirtuoos van de keizerin	133
De onzuiverheid van bedoelingen	140
Het kleinste knikje in de menselijke ziel	150
De gebakken schorpioen	159
Moord en straf	164
De duivel en de tijger	172
Misdaad en koorts	179
Zwart kant	191
Droeve liefde, pokerliefde	200

Barnaol	208
Het afscheid	217
Totleben	224
Vechten om Katja	235
De engel en de schoolmeester	246
Het huwelijk	261
Een vreemde in huis	273
Katja de Verschrikkelijke	279
Reis om de wereld	287
De gloed van Petersburg	298
Anna en de dood	312
De speler	323
Verantwoording	331
Noten	337

DE SAMENZWERING

De eerste keer dat ik hem zag, stond hij in een wit doodshemd voor het vuurpeloton. Hij: een man van tegen de dertig die zich voorbereidde op de dood en het zilveren kruis kuste dat de priester hem voorhield. Ik: een nieuwsgierige jongeling die vanaf een veilige afstand keek naar wat onrecht was.

Ik had vrij van school. 1849 was het jaar van de cholera; massa's mensen stierven in Sint-Petersburg. Vanwege het besmettingsgevaar was ons lyceum al vóór september gesloten. Ik woonde bij een oom in huis en lummelde maandenlang maar wat aan.

De schoolleiding gaf ons in december het advies naar onze families terug te keren om de feestdagen door te brengen. Buiten de stad vielen minder slachtoffers en ik overwoog naar Terpilitsy af te reizen. Het landgoed lag op slechts zeventig werst van Petersburg en was binnen een dag te bereiken. Zware sneeuwval hadden we nog niet gehad; de weg zou begaanbaar zijn, het was te doen, maar ik bleef hangen bij mijn oom, baron Nikolaj Korf,¹ die een klein, houten huis op de hoek van de Litejny Prospekt en de Kirotsjnajastraat bewoonde. Als je zeventien jaar bent, taal je niet naar je familie en vind je de stad vele malen opwindender dan het platteland, zeker in de winter. Ik had trouwens nog drie maanden te gaan voor mijn zeventiende verjaardag,² maar ik voelde me al een hele vent en was ook nog eens ongelooflijk lang voor mijn leeftijd. Ach, ik had met kerst heus wel thuis willen zijn, als ik niet zeker had geweten dat mijn vader me het ene na het andere verwijt naar het hoofd zou slingeren. Orde en tucht stonden hoog in zijn vaandel en hij meende dat 'mensen als wij' in alles een voorbeeld moesten zijn voor anderen.

Ik was van adel. Natuurlijk, anders kon je niet naar het Keizerlijk Lyceum, maar ik was niet van hoge adel en bovendien van buitenlandse, van Duitse en Zweedse. De Von Wrangels bezaten landgoederen in de provincies Estland, Letland en Groot-Petersburg en behoorden tot de Duits-Baltische baronnen die niet erg populair waren in Rusland maar desondanks veel gevraagd werden voor overheidsfuncties. Duitse Balten golden als hardwerkend en secuur, wat ik als het om mezelf ging betwijfelde. Ik voelde me zo Petersburgs als een straatsteen van de Nevski Prospekt, en eerlijk gezegd, ik luierde graag.

Met mijn oom kon ik het beter vinden dan met mijn vader. Dat oom Nikolaj een gewichtige functie bekleedde in dienst van de tsaar las je niet van zijn gezicht af en hoorde je evenmin aan zijn stem. Voor een generaal – hij was commandant van de militair-agrarische nederzettingen – sprak hij zacht. Hij bloosde snel, terwijl hij het ene na het andere gemakkelijke verhaal vertelde. Wat me het meest aan hem beviel was dat hij niet constant zeurde dat ik ‘een man’ moest worden, zoals mijn vader deed, die bij ‘een man’ eerder een gehoorzame dienstklopper in gedachte had dan een ontdekkingsreiziger.

Op de morgen van de 22ste december was ik om een uur of acht opgestaan. Voor mijn vader zou dit tijdstip een bewijs van mijn slappe karakter zijn geweest, maar mijn oom vond het volstrekt normaal – ik had immers vakantie. Als hij me ergens in aanmoedigde, dan was het van mijn jeugd te genieten. ‘Alexander Jegorovitsj,’ zei hij mij herhaaldelijk, ‘neem het ervan, jongen. Vrijheid is als een ballon, voor je het weet, prikt iemand ’m door.’

Toen ik de gordijnen van mijn kamer openschoof, zag ik een lange rij sleekoetsjes voortglijden, elk getrokken door twee paarden. Ik vond dat niet opmerkelijk, in dergelijke koetsjes werden balletleerlingen van de Theaterschool vervoerd of pupillen van het Smolny Instituut, de school die adellijke meisjes opleidde tot hofdame en die niet ver van mijn ooms huis verwijderd lag. De rij

was alleen verbazingwekkend lang: ik telde twaalf, dertien, veertien, vijftien koetsjes. Ze kwamen van de brug over de Neva gegleden en vervolgden hun weg over de brede Litejny in de richting van de Nevski Prospekt.

Ik verloor me pas in vermoedens toen ik aan weerszijden van de straat de gendarmes opmerkte die trots te paard zaten, met blanke sabel. Op hetzelfde moment kwam mijn oom Vladimir binnen, de jongste broer van mijn vader. Hij vertelde opgewonden dat de terdoodveroordeelden uit de groep rond Petrasjevski naar het exercitieterrein van het Semjonovski Regiment werden gebracht en dat hun laatste uur had geslagen.

Petrasjevski hield ons al maanden bezig. In april 1849 – ik was net zestien geworden en overgegaan naar de derde klas van het lyceum – vernamen we dat de geheime politie een samenzwering aan het licht had gebracht. Een dertigtal jongemannen uit de kring rond de utopisch socialist Petrasjevski was opgepakt. Onder hen bevonden zich verschillende voormalige leerlingen van ons lyceum, Nikolaj Spesjnev in de eerste plaats, die de geschiedenis zou in gaan als ‘de terrorist’ van het gezelschap, en voorts Alexander Jevropejoes en Nikolaj Kasjkin. Ook de leider van de beweging, Michail Boetasjevitsj-Petrasjevski, was een oud-leerling van onze school. Ik kende ze allemaal van ontmoetingen binnen de vriendenkring. Ze kwamen dikwijls naar het lyceum, waar ze hun vroegere, jongere kameraden bezochten.

Ons Keizerlijk Lyceum stond niet best aangeschreven bij de autoriteiten. Volgens tsaar Nicolaas heerste er ‘een kwade geest’. Het was door zijn vader opgericht, heette voluit Keizerlijk Alexander Lyceum en had als locatie een annex van het Catharinapaleis in Tsarskoje Selo. Sinds de verhuizing naar een eigentijds gebouw aan de Kamenno-ostrovski Prospekt in Petersburg geloofde tsaar Nicolaas dat het lyceum een slechte invloed uitoefende op de stad, en de stad op het lyceum.

Vrijzinnige ideeën gingen er bij de leerlingen beter in dan de

vervoegingen in het Latijn, dat klopte. Het viel evenmin te ontkennen dat we de politieke en sociale bewegingen in de stad op de voet volgden, ook al gaven we ons dikwijls over aan ijdel gezwets en hoogdravend gebral. Ik vermoed dat de autoriteiten ons te hoog aansloegen.

Het wantrouwen van de tsaar moet al eerder zijn begonnen, in december 1825, toen het weldenkende deel van de adel in opstand kwam tegen de autocratie. De beroemdste leerling van ons lyceum, Alexander Poesjkin, sympathiseerde openlijk met de dekabristen. De tsaar, wiens bewind begon met het bloedig neerslaan van de opstand, bewaarde een levenslange argwaan tegen alles wat jong en gloedvol was. Het leed voor Nicolaas geen twijfel dat ons lyceum evenveel onruststokers als betrouwbare staatsdienaren afleverde. Zelfs toen ik in 1853 eindexamen deed, was het nog verboden om op school het woord ‘dekabrist’ uit te spreken. Alles wat met december³ te maken had, reet oude wonden open bij de tsaar.

Helemaal ongegrond was zijn wantrouwen misschien niet. Je zou verwachten dat kinderen van prinses, markiezen en graven voor het handhaven van de bestaande orde waren, maar het tegendeel was waar. Met de leiding was het niet veel anders gesteld. De inspecteur van onze school, kolonel Miller, was een naaste verwant van Nikolaj Kasjkin, een van de centrale figuren in de kring rond Petrasjevski. Van de oud-leerlingen was Petrasjevski even populair aan het worden als Poesjkin. Op ons lyceïsten begon een zware verdenking te rusten.

Kort na de arrestatie van de samenzweerders hoorden we op een mooie dag in mei, toen we om zes uur 's morgens opstonden, tromgeroffel op het bordes voor de slaapvertrekken. Onze tutoren legden uit dat het een order van de tsaar betrof. Voortaan zouden we op militaire wijze gedrield worden. Onderofficieren van het Garderegiment Grenadiers kregen de taak toebedeeld ons orde en tucht bij te brengen. Hun kazerne grensde pal aan ons tuinpark. Algauw werd er voor elke klas een gardeoffi-

cier aangesteld ter ondersteuning van de mentoren en was er dagelijks onderricht in marcheren en militaire formaties.

De officieren begonnen streng toe te zien op wat wij lazen. Ze namen alle van huis meegenomen boeken in beslag en verboden alle kranten. De mentoren openden zelfs onze brieven, speciaal de brieven die uit het buitenland kwamen. Alleen meneer Pletz, een zachtaardige mentor en een erudiete en humane Duitser die aan de universiteit van Heidelberg had gestudeerd, raadde ons op cryptische wijze aan 'vrije gedichten' en boeken van *'die Liberalen'* op te bergen. Zodra we in slaap waren gevallen, doorzocht een gendarmeofficier alle lessenaars. Ik had niets kwalijks in bezit, behalve een paar gedichten van Poesjkin die ik uit een tijdschrift had overgeschreven, maar zelfs die had ik onder mijn stromatras verstopt. De doorzoeking liep voor alle klassen gunstig af.

Het oprollen van de Petrasjevski-groep paste bij het oververhitte klimaat van die dagen. Ieder protest moest in de kiem gesmoord worden. Tsaar Nicolaas en allen die hem steunden en met raad en daad terzijde stonden, vreesden dat de revolutionaire beweging van 1848 naar Rusland zou overslaan. Op het lyceum moesten we aanvankelijk gissen naar wat er precies aan de hand was. De berichten uit Parijs, Berlijn en Wenen deden er lang over voor ze Petersburg bereikten, en in de gecensureerde kranten vingen we slechts af en toe een rooksliert op die weinig vertelde over de omvang van de brand.

Maar het staat me nog levendig voor de geest dat in die dagen alleen al het woord 'revolutie' iedereen in verwarring bracht, groot en klein. Op een dag trof ik mijn vader aan, die heimelijk iets in het oor van mijn oom fluisterde. Ik ving 'Frankrijk' op, 'revolutie', 'Louis-Philippe', 'vlucht', en vroeg: 'Waar praten jullie over?' Nadat mijn vader me had laten beloven dat ik mijn mond zou houden, vertelde hij over de omwenteling in Parijs, de vlucht van de koning en de revolutionaire beweging in Duitsland. 'Maar in godsnaam, zwijg erover... weet dat de muren in

Petersburg oren hebben. Er gaan al geruchten dat zich onder julie jongeren een politieke kring heeft gevormd...'

Dat was de kring rond Michail Boetasjevitsj-Petrasjevski.

Petrasjevski had ons lyceum tien jaar eerder verlaten. Al tijdens zijn rechtenstudie had hij zich op de politiek geworpen. Hij ontving op vrijdagavond bij hem thuis, schotelde zijn gespreks-genoten excellente maaltijden voor (zijn opponenten meenden dat het succes van de utopistische beweging in de weldadig gevulde dis school), ontvouwde enkele van zijn denkbelden en vroeg de aanwezigen een verhaal of een artikel voor te lezen dat sociaal onrecht of uitbuiting aan de kaak stelde.

Na zijn studie was Petrasjevski als vertaler op het ministerie van Buitenlandse Zaken gaan werken. Door die post en door zijn talenkennis was hij sneller en beter op de hoogte van de politieke ontwikkelingen in Parijs en Berlijn dan de meeste andere jongemannen in Petersburg. Intussen legde hij een collectie boeken aan waarvan zijn progressieve kennissen gebruik konden maken. Zijn bibliotheek was een bom in de stad.

Petrasjevski droeg zijn ideeën ook graag mondeling uit. Hij was een ongelooflijke klets-kous. Zijn stokpaardjes waren de afschaffing van de lijfeigenschap en de invoering van de parlementaire democratie. Niet echt onthutsend, wij jongeren waren daar in die tumultueuze jaren allemaal voor; de vraag was alleen of we mét of zónder geweld een einde moesten maken aan de tsaristische autocratie.

Ik reageerde ongelovig toen het gerucht zich verspreidde dat ook Fjodor Dostojevski tot de gearresteerden behoorde en dat hij in de Petrus-en-Paulusvesting was opgesloten. Ik had recentelijk twee verhalen⁴ van hem gelezen, *Arme mensen* en *Njetotsjka Njezvanova*. De recensenten liepen weg met *Arme mensen* en voorspelden de jonge schrijver een grote toekomst; zelf was ik in vuur en vlam geraakt door de tegendraadse hartstochten van het verstoten meisje Njetotsjka. Echt opstandig waren die verhalen niet, hoewel de manier waarop Dostojevski hele en halve gesjoch-

ten beschreef die alleen maar bezig waren met aanzien, macht, klatergoud en het vette der aarde, een verontrustende blik verraadde.

Aanvankelijk kon niemand in de stad met zekerheid vertellen wélke Dostojevski van zijn bed was gelicht. In één nacht was zowel Fjodor als zijn jongste broer Andrej gearresteerd en overgebracht naar het hoofdkwartier van de Derde Sectie – de geheime politie. Andrej, die aan het Instituut voor Civiele Ingenieurs studeerde, had nooit deelgenomen aan een bijeenkomst bij Petrasjevski thuis. Van een oom van mijn vader, die zijn inlichtingen uit betrouwbare bronnen had, hoorde ik dat Andrej vermoedelijk verward was met de oudste van de gebroeders Dostojevski, met Michail, die wél actief had deelgenomen aan de bijeenkomsten van de groep, zowel aan de grote vrijdagse bijeenkomsten als aan de vergaderingen van de deelgroepen.

Andrej deed er voorlopig het zwijgen toe, zodat zijn oudste broer, die getrouwd was en de zorg voor drie kinderen droeg, maatregelen kon treffen om zijn gezin in veiligheid te brengen. Pas twee weken later kwam de persoonsverwisseling aan het licht: Andrej dacht dat met Boetasjevitsj-Petrasjevski twee mannen werden bedoeld. Toen de ondervragers dat merkten, lieten ze hem vrij en arresteerden zijn oudste broer.

Michail Dostojevski had verboden boeken uit de bibliotheek van Boetasjevitsj-Petrasjevski geleend. Verder kon hem niets strafbaars ten laste worden gelegd. Hij werd na acht weken vrijgelaten.

Nee, het was de schrijver Dostojevski die de volle laag kreeg, het was Fjodor Michajlovitsj.

Ik was geschokt toen ik acht maanden later hoorde dat hij met enkele andere kameraden ter dood was veroordeeld. Ieder welkend mens verbaasde zich over de onverbiddeijkheid van het vonnis. De Krijgsraad veroordeelde hen tot de kogel, maar verzocht de tsaar om gratie. Dit wees de tsaar af. Voor Nicolaas was geen middel te zwaar om de toevloed van revolutionaire ideeën uit het Westen te keren.

Fjodor Dostojevski kreeg de ultieme straf voor het hardop voorlezen van een brief van Belinski aan Gogol op een van de bijeenkomsten bij Petrasjevski. Een waanzinnige veroordeling: het in een klein gezelschap voorlezen van een brief van een van onze bekendste literaire critici – Belinski – aan een van onze grootste schrijvers – Gogol – was reden voor een gerechtelijke executie. Om het nog idioter te maken: Belinski was een jaar eerder overleden en Gogol had zich bij zijn lezers onmogelijk gemaakt door zaken die hij ooit bespot had toe te juichen. Gogol was opeens vóór de Kerk, vóór de Staat, vóór de lijfeigenschap en vóór de autocratie. Belinski had hem in een van zijn laatste brieven verweten dat hij langzamerhand alles verdedigde wat in Rusland rot, achterlijk, barbaars, tiranniek en corrupt was.

Iedereen in de stad die de literatuur ook maar een beetje volgde kon weten dat Gogol gek aan het worden was. Ik vermoed dat Dostojevski door de brief van Belinski voor te lezen vooral dát had willen aantonen, en niet uit leedvermaak maar uit teleurstelling. Hij had altijd een hoge dunk van Gogol gehad – in plaats van uit zijn eigen werk voor te lezen, droeg hij op literaire avonden hele stukken uit *Dode zielen* voor, meestal hikkend van het lachen. Maar in zijn ijver duidelijk te maken dat het gedaan was met Gogols humor, onderschatte Dostojevski de politieke implicaties.

Naderhand heeft hij me verteld dat hij de extreme ideeën van Petrasjevski allerminst had gedeeld en dat hij tegenstander was geweest van het met geweld afdwingen van een grondwet. Ik moet daar wel direct aan toevoegen dat Dostojevski gebiologeerd was door geweld, zowel door het zinloze geweld als door het georganiseerde en politiek getinte zoals dat gestalte kreeg in het terrorisme. Het zou best eens kunnen dat die nieuwsgierigheid hem dicht bij Petrasjevski heeft gebracht, ook al had hij direct zijn bedenkingen tegen de man. Toen hij zich later realiseerde wat geweld eigenlijk inhield, schaamde hij zich wellicht voor zijn ideeën van destijds.